

Elżbieta Napora

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

RELACJE Z MATKĄ W RODZINIE O ODMIENNEJ STRUKTURZE W OCENIE ADOLESCENTÓW

ABSTRACT

The aim of this study was to determine the functioning of mothers in terms of communication and styles of education, including family structure, gender and age of the adolescent. Hypotheses were based on the assumption that if a mother is the most important person in the family, then there will be no differences between single mother and the mother from complete family in the assessment of communication and styles of education in adolescents's opinion. It was assumed that the assessment of the quality of the relationship will be affected by gender and age of adolescents. There were studied 148 adolescents with complete families and 237 who raised by single mothers, using a Parent Adolescent Communication Scale (PACS) and a Survey of Upbringing Style. Analysis of variance revealed that communication with the mother is satisfying, regardless of family structure, which strongly differentiate the democratic parenting style, and gender-style liberal. There were seen a significant interaction between gender and age of adolescent, conditioning the open communication and interaction with the mother adolescent age and family structure substantially influences on the liberal loving style.

Key words:

communication, parenting style, family structure, gender and age of adolescent

1. Wprowadzenie

Po dokonaniu przeglądu badań nad wpływem czynników na jakość relacji adolescenta z matką można sformułować wniosek, iż istotne znaczenie mają dwa parametry: 1) styl wychowania i 2) komunikacji¹. Pierwszy z nich określa wychowanie naturalne zachodzące w rodzinie i jest wypadkową sposobów wpływu rodzica na dziecko². Styl wychowania ujmowany jest jako zbiór zachowań rodzica, który wiąże się z przejawianym stosunkiem wobec potomka³. Baumrind rozróżnia trzy zasadnicze style: demokratyczny, autokratyczny i liberalny, który przybiera dwie formy: kochającą i niekochającą⁴. Każdy z nich rzadko występuje w czystej formie, a nawet jeśli rodzice mają różne style, to w efekcie i tak jeden jest dominujący w rodzinie⁵. Styl wychowania obejmuje kontrolowanie, udzielanie dziecku wsparcia, stosowane kary i nagrody oraz specyfikę zasad regulujących podział obowiązków w rodzinie⁶. Dodatkowo cechuje się różnym natężeniem i w znaczący sposób wpływa na zachowanie dziecka, pociągając za sobą różne konsekwencje. Styl wychowania zależy od struktury rodziny i wieku dziecka, wieku rodzica, jego wykształcenia, miejsca zamieszkania, zmian dokonujących się u dorastających i statusu rodziny, jak również od warunków ekonomicznych społeczeństwa⁷. Studia empiryczne pokazują, że brak właściwego nadzoru rodzicielskiego przejawia się u nastolatków słabymi

¹ A. Kalil, J. Eccles, *Parent-Adolescent Relationships, Parenting Behaviours, and Maternal Well-being in Single vs. Two-parent Black Families*, the Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, February, San Diego 1994; A. Kraemer, *The Tricky Transition: Communication in the Mother and Adolescent-Daughter Relationship*, <http://www.ncur20.com/presentations/13/1388/paper.pdf>, [dostęp: 29.04.2013]; E. Napora, A. Kozerska, *Styl wychowania i komunikacji w percepcji młodzieży wychowywanej przez samotne matki*, „Studia Psychologica” 2010, nr 10, s. 71.

² H. Liberska, *Kształtowanie się tożsamości a styl wychowania w rodzinie* [w:] *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), Poznań 2007; S. Kuczowski, *Przyjacielskie spotkania wychowawcze*, Kraków, 1991, s. 37.

³ M. Przetacznikowa, G. Makiello-Jarża, *Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna*, Warszawa 1979.

⁴ D. Baumrind, *Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior*, „Child Development” 1996, nr 37(4); M. Ryś, *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, Warszawa 2001.

⁵ D. Borecka-Biernat, *Styl wychowania w rodzinie a agresywne zachowanie dzieci*, Acta Universitatis Wratislaviensis „Prace Psychologiczne” 1992, nr XXVI. Por. L. Pezda, *Wychowanie w rodzinie a zaburzenia w zachowaniu młodzieży*, Kraków 2006, s. 54.

⁶ T. Rostowska, *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*, Łódź 1995; B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, Poznań 2006.

⁷ M. Ryś, *Systemy rodzinne...*, op.cit., s.18; I. Obuchowska, *Rodzice i style wychowania*, „Remedium” 2009, cz. II, s. 6–7; E. Napora, A. Kozerska, *Styl wychowania...*, op.cit.; I. Obuchowska, op.cit.; A. Pietrzyk, *Style wychowania dzieci w polskich rodzinach zamożnych i ubogich: podobieństwa i różnice*, „Problemy Rodziny” 2001, nr 4–5–6.

postępami w nauce szkolnej, a nawet zachowaniami przestępczymi⁸. Współdziałanie i współuczestniczenie dziecka w sprawach rodzinnych kształtuje pozytywne postawy i rozwija jego inicjatywę⁹. Córki wychowywane w stylu demokratycznym i liberalnym kochającym potrafią bronić swoich praw, nie godząc się na spełnianie wygórowanych oczekiwań innych i na krzywdzące ich traktowanie¹⁰.

Drugim parametrem jakości relacji w rodzinie jest komunikacja. Stanowi ona ważny element negocjowania, a w szczególności rozwiązywania konfliktów związanych z dorastaniem dziecka¹¹. Naukowcy i teoretycy, analizując pojęcie rodziny, ujmują komunikację w centrum swoich zainteresowań¹². Dowodzą, że otwarta i bezproblemowa komunikacja między członkami rodziny sprzyja jej zdrowemu funkcjonowaniu, rozwija ich zdolności, zapewniając dorastającym pomysłny rozwój, wspomaga niezależność i autonomię oraz sprzyja podejmowaniu nowych zadań życiowych¹³. Obniża też skłonność do zachowań przestępczych młodzieży oraz poziom agresji i przemocy¹⁴. Wyniki badań dotyczące komunikacji 100 afroamerykańskich rodzin pokazały, że córki wychowywane przez samotne matki, gdzie w połowie rodzin miała miejsce ciąża u nastolatki, miały mniej satysfakcjonującą komunikację z matką niż w pięćdziesięciu pozostałych rodzinach z nastolatkami, które nie były w ciąży¹⁵. Ogólnie ujmując, naukowcy ustalili, że pozytywna komunikacja promuje kohezję i zdolność przystosowania, jako cechy

⁸ E. Domagała-Zyśk, *Rodzice wobec trudności szkolnych nastolatków* [w:] *Aksjologia w edukacji dorosłych*, J. Kostkiewicz (red.), Lublin 2004; S.A. Rathus, *Psychologia współczesna*, Gdańsk 2004, s. 172.

⁹ M. Przetacznik-Gierowska, *Wychowanie w rodzinie* [w:] *Psychologia wychowawcza*, M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), Warszawa 1998.

¹⁰ A. Zielińska, *Style wychowania w rodzinie pochodzenia, a poczucie własnej wartości w relacjach interpersonalnych i radzenie sobie w sytuacjach trudnych u młodych dorosłych*, <http://www.stowarzyszeniefideseatrato.pl/Presentations0/07-12-2.pdf>, [dostęp: 23.04.2013].

¹¹ E. Dryll, *Subkulturowe zróżnicowanie etosu rodzinnego pod względem wartości związanych z rozwojem dziecka* [w:] *Rozważania o rozwoju i wychowaniu*, M. Czerwińska-Jasiewicz, E. Dryll (red.), Warszawa 2007.

¹² A. Kraemer, *The Tricky Transition...*, op.cit.; P. Noller, V. Callan, *Adolescents' Perceptions of the Nature of Their Communication with Parents*, „Journal of Youth and Adolescence” 1990, nr 19(4); J. Youniss, J. Smollar, *Adolescent Relations with Mothers, Fathers, and Friends*, Chicago–London 1985.

¹³ V.S. Masselam, R.F. Marcus, C.L. Stunkard, *Parent-adolescent Communication, Family Functioning, and School Performance*, „Adolescence” 1990, nr 25; Z. Nęcki, *Komunikowanie interpersonalne*, Wrocław 1992; B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna...*, op.cit.; H.L. Barnes, D.H. Olson, *Parent-Adolescent Communication and the Circumplex Model*, „Child Development” 1985, nr 56; E. Dryll, *Interakcja wychowawcza*, Warszawa 2001.

¹⁴ R. Clark, G. Shields, *Family Communication and Delinquency*, „Adolescence” 1997, nr 32; R. Blum, P.M. Rinehart, *Reducing the Risk: Connections that Make a Difference in the Lives of Youth*, „Youth Studies Australia” 1987, nr 16(4).

¹⁵ D.H. Olson, H.L. Barnes, *Family Communication*, www.facesiv.com, [dostęp: 21.01.2013].

optymalnego funkcjonowania rodziny w obliczu różnych zmian w jej życiu. Uważa ona prawidłowe funkcjonowanie dziecka w sferze zarówno poznawczej, jak i społecznej od jakości relacji z rodzicem¹⁶. Brak zaangażowania ze strony rodzica w codzienne sprawy młodzieży, deficyt satysfakcjonującej komunikacji między nimi i brak czasu na wspólne działania obniżają dobrostan adolescentów¹⁷. Natomiast wzrost trudności w komunikacji córki z matką skutkuje brakiem zadawalających relacji z rówieśnikami tej samej płci¹⁸. Rezultaty badań pokazały różnice pokoleniowe w ocenie komunikacji. Wynika z nich, że postrzeganie przez młodzież funkcjonowania rodziny ma tendencję do bardziej negatywnej oceny niż szacowanie komunikacji przez rodziców¹⁹.

W okresie dorastania zarówno styl wychowania, jak i komunikacji stanowią istotne czynniki rozwojowe młodzieży. Wpływają one na podejmowanie życiowych ról i dzięki nim dorastający mogą włączyć się w realizację zadań będących rezultatem nowego podziału obowiązków²⁰. Obydwa parametry jakości życia rodzinnego nie mogą być rozpatrywane w oderwaniu od płci, wieku dorastających czy struktury rodziny. Inny jest bowiem charakter interakcji w rodzinie samotnej matki w diadzie z córką czy synem, natomiast inny w rodzinie z obojgiem rodziców. McLanahan i Sandefur sygnalizują, że dzieci, które dorastają w domu tylko z jednym rodzicem, funkcjonują gorzej niż te, które dorastają w rodzinie pełnej, bez względu na wykształcenie rodziców i niezależnie od tego, czy rodzice są małżeństwem²¹. Dowody empiryczne wykazują, że brak jednego z rodziców może skutkować intelektualnymi, fizycznymi i emocjonalnymi urazami dziec-

¹⁶ J. Youniss, J. Smollar, *Adolescent Relations...*, op.cit.

¹⁷ Za: O. Bomester, *Exploring Closeness in Parent-Adolescent Relationships (Par) in a Semi-rural, Low-income Community in the Western Cape Province of South Africa*, <http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/20248>, [dostęp: 12.01.2013]; J.L. Mahoney, A.R. Schweder, H. Stattin, *Structured After-school Activities as a Moderator of Depressed Mood for Adolescents with Detached Relations to Their Parents*, „Journal of Community Psychology” 2002, nr 30(1).

¹⁸ B. Pękala, E. Napora, *Komunikacja matki z córką – jak silna jest nasza więź?*, Plakat przedstawiony na VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Lublin 2013.

¹⁹ D.H. Olson, D.H. Sprenkle, C.R.S. Russell, *Circumplex Model of Marital and Family Systems. I. Cohesion and Adaptability Dimensions, Family types, and Clinical Applications*, „Family Process” 1979, nr 18.

²⁰ S.H. Chafee, J.M. McLeod, D.B. Wackman, *Family Communication Patterns and Adolescent Political Participation* [w:] *Socialization to Politics: A reader*, J. Dennis (red.), New York 1973; C.R. Cooper, H.D. Grotevant, M.S. Moore, S.M. Condon, *Family Support and Conflict: Both Foster Adolescent Identity and Role Taking*, Washington 1982; M. Radochoński, *Choroba a rodzina*, Rzeszów 1987.

²¹ S.S. McLanahan, G. Sandefur, *Growing up in a Single Parent Family: What Hurts, What Helps*, Cambridge 1994.

ka²². Choć nastolatki traktują rozwód jako przerwanie pasma cierpień, które towarzyszyły okresowi przedrozwodowemu, jednak nawet w tej sytuacji ich uczucia związane z rozejściem się rodziców są ambiwalentne²³. Obojętnie czy dziecko chce, aby rodzice rozwiedli się czy też nie, zawsze sytuacja przedrozwodowa i rozwód są przyczyną jego frustracji i głównym stresorem. Napora, badając rodziny samotnych matek, otrzymała wynik, który zaprzecza dotychczasowym obserwacjom, że środowisko wychowawcze rodziny samotnej matki w Polsce jest stanowczo gorsze od środowiska wychowawczego tworzonego przez rodziny pełne. Autorka pokazała, że nie można twierdzić, iż komunikacja adolescentów z matką w rodzinach niepełnych różni się od komunikacji w rodzinach pełnych²⁴. Inni badacze także udowodnili, że istnieją pewne aspekty, w obrębie których rodziny samotnych matek i rodziny pełne nie różnią się między sobą. Ricciuti, badając dzieci w wieku 7 i 8 lat wychowywane przez samotnych rodziców, wykazał, że monorodzicielstwo nie ma żadnego wpływu na ich szkolne niepowodzenia czy sukcesy²⁵. Badania nad atrakcyjnością dziecka w wieku szkolnym wśród rówieśników wychowywanych przez samotne matki pokazały, że pod względem popularności dzieci te nie różnią się od równolatków z rodzin pełnych. Świadczy to, iż o powodzeniu dziecka w szkole nie decyduje struktura rodziny²⁶.

Powyższa analiza nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy rodzina samotnej matki może zapewnić równie dobre warunki wychowawcze, jak rodzina pełna. Wydaje się, iż w rodzinach, w których konflikt pomiędzy rodzicami jest destrukcyjny dla dziecka, nieobecność jednej ze stron konfliktu przynosi raczej korzyści niż szkodę²⁷. Jednakże generalnie samotne rodzicielstwo wywiera negatywne skutki na dzieci, chociaż należy podkreślić, że znaczna ilość dzieci pocho-

²² Za: A. Skolnik, *Politics of Family Structure*, [http://www.scu.edu/ethics/publications/other/lawreview/family structure. html](http://www.scu.edu/ethics/publications/other/lawreview/family%20structure.html), [dostęp: 12.02.2013]; W. Kuśmierz, *Wpływ rodziny rozbitej na sytuację szkolną dzieci*, „Życie Szkoły” 2000, nr 3.

²³ J. Dzierżanowski, *Psychospołeczna sytuacja dziecka w małżeństwach rozwodzących się*, <http://dfoz.pl/pliki/20-Dzierżanowki.pdf>, s. 276 [dostęp: 23.01.2013].

²⁴ E. Napora, *Struktura rodziny, wiek i płeć dorastających jako uwarunkowania odbioru komunikacji matek*, Referat przedstawiony na XXI Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej, Zielona Góra 2012.

²⁵ H. Ricciuti, *Single Parenthood and School Readiness in White, Black, and Hispanic 6 - and 7-year-olds*, „Journal of Family Psychology” 1999, nr 13(3).

²⁶ E. Napora, *Konsekwencje samotnego rodzicielstwa dla społecznego funkcjonowania dziecka*, „Małżeństwo i Rodzina” 2005, nr 3(15).

²⁷ Za: E. Napora, *Komunikowanie się matek z dorastającymi dziećmi w rodzinach o różnej strukturze: perspektywa dorastającego*, „Psychologia Rozwojowa” 2013, nr 18(1).

dających z rodzin niepełnych odnosi sukcesy w życiu zawodowym i osobistym²⁸. Dlatego ważne stało się stworzenie nowego podejścia, aby wyjaśnić mechanizmy występujące w rodzinach niepełnych i ich wpływ na psychospołeczne funkcjonowanie dzieci.

W Polsce brakuje badań, które wskazywałyby, że rodziny samotnych matek mogą stworzyć równie dobre warunki wychowawcze swoim dzieciom, jak rodziny pełne²⁹. Obserwacje ujawniają tendencje do deinstytucjonalizacji małżeństwa i rozpad stałych związków matka–ojciec. Trend ten znajduje odzwierciedlenie w przyroście rozwodów i liczby rodziców, którzy formalnie nie zawierają związków³⁰. Takie sytuacje mogą stanowić zagrożenie dla dobrostanu psychicznego dzieci i młodzieży oraz ubożenia rodzin niepełnych³¹. Skutkują one trudniejszą sytuacją, jeśli chodzi o samopoczucie młodzieży, niższymi aspiracjami i osiągnięciami w szkole³².

Dorastanie to okres pogorszenia komunikowania się i wzmożenia napięcia pomiędzy dziećmi a rodzicami, prowadzące do osłabienia pozytywnych relacji i zwiększenia dystansu między nimi. Jest też czasem transformacji i reorganizacji w relacjach rodzinnych³³. Dlatego poszukiwanie uwarunkowań komunikacji z matką adolescentów i stylów wychowania zasługuje na szczególną uwagę.

2. Metoda

Opracowania teoretyków i studia nad rodziną podkreślają znaczenie jakości relacji adolescentów z matką dla psychospołecznego funkcjonowania rodziny. Przedmiotem zainteresowania uczyniono oceny komunikacji i stylu wychowania matek, które porównano w zależności od struktury rodziny, płci i wieku adolescentów i potraktowano je jako czynniki mogące modyfikować ten odbiór³⁴. Celem badań

²⁸ D. Demo, A. Acock, *Family Diversity and the Division of Domestic Labor*, „Family Relations” 1993, nr 42; D. Kleist, *Single-Parent Families: A Difference that Makes a Difference?* „The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families” 1999, nr 7(4).

²⁹ E. Napora, *Komunikowanie się...*, op.cit.

³⁰ J. Stochmiałek, *Geneza i następstwa funkcjonowania rodzin niepełnych*, „Auxilium Sociale” 2003, nr 2.

³¹ J. Miller, D. Davis, *Poverty History, Marital History, and Quality of Children’s Home Environments*, „Journal of Marriage and the Family” 1997, nr 59.

³² E. Adamczuk, *Wychowanie dzieci w rodzinach samotnych matek*, Lublin 1988, s. 30; W. Kuśmierz, *Wpływ rodziny...*, op.cit.

³³ A. Kraemer, *The Tricky Transition...*, op.cit.

³⁴ B. Harwas-Napierała, *Nieśmiałość dorosłych. Geneza – diagnostyka – terapia*, Poznań 1995; E. Napora, A. Kozerska, *Styl wychowania...*, op.cit.

było ustalenie funkcjonowania matek pod względem komunikacji i stylów wychowania, z uwzględnieniem wyodrębnionych czynników. Jeśli przyjąć, że matka jest najważniejszą postacią w rodzinie, to oceny komunikacji i stylów wychowania przez adolescentów nie będą wykazywać różnic pomiędzy samotną matką a matką z rodziny pełnej³⁵. Zwrócono uwagę na dwa problemy 1) Jak przedstawia się komunikacja i style wychowania matki w zależności od struktury rodziny, płci i wieku dorastających? 2) Czy czynniki związane z rodziną i adolescentem istotnie wpływają na komunikację i styl wychowania matek z rodzin o różnej strukturze?

Badane osoby

Przyjęty cel badawczy w zrozumiął sposób przełożył się na kryteria doboru próby badawczej. Dobór samotnych matek określono następującymi kryteriami: trzyletnim okresem samotnego wychowywania dziecka oraz brakiem związku nieformalnego matki³⁶.

Badania dotyczyły 385 rodzin pochodzących z trzech województw: łódzkiego, śląskiego i świętokrzyskiego. Z rodzinami kontaktowano się za pośrednictwem dyrektorów szkół, pedagogów i wychowawców, a po wyrażeniu zgody przypisywany był im numer, by zachować ich anonimowość. Badania były prowadzone przez przygotowanych ankieterów, którzy byli obecni w czasie wypełniania kwestionariuszy w celu wyjaśnienia możliwych wątpliwości. Ankieterom w tym miejscu składam podziękowanie za pomoc w zbieraniu wyników. Strukturę badanych przedstawiono w tabelach 1 i 2.

Tabela 1. Opis badanych matek adolescentów

Struktura rodziny	Matki samotne	Rodzina pełna	Razem
Wiek:			
M	42,9	44,4	43,7
SD	5,94	5,38	5,66

³⁵ W.A. Collins, G. Russell, *Mother-Child and Father-Child Relationship in Middle Adolescence: A Developmental Analysis*, „Developmental Review” 1991, nr 11; K.A. Updegraff, M.Y. Delgado, L.A. Wheeler, *Exploring Mothers and Father's Relationship with Sons versus Daughters: Link to Adolescent Adjustment in Mexican Immigrant Family*, „Sex Roles” 2009, nr 60.

³⁶ J. Pielkova, *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze*, Katowice 1983; B. Lachowska, *Dzieci osób owdowiałych*, Lublin 1998.

Tabela 1 cd.

Struktura rodziny	Matki samotne	Rodzina pełna	Razem
Wykształcenie:			
wyższe	58 (24,5)	55 (37,2)	113 (29,4)
średnie	97 (40,9)	61 (41,2)	158 (41,0)
zawodowe	77 (32,5)	29 (19,6)	106 (27,5)
podstawowe	5 (2,1)	3 (2,0)	8 (2,1)
Miejsce zamieszkania:			
miasta	137 (57,8)	88 (59,5)	225 (58,4)
wieś	100 (42,2)	60 (40,5)	160 (41,6)

Źródło: Opracowanie własne.

Wśród samotnych matek były wdowy (29,2%; $n = 69$), rozwiedzione, żyjące w separacji oraz samotne z powodu wyjazdu ojca dziecka za granicę w celach zarobkowych (70,8%; $n = 168$).

Tabela 2. Opis badanych adolescentów

Struktura rodziny	Matki samotne				Rodzina pełna				N
	Synowie		Córki		Synowie		Córki		
Wiek	młodszy	starszy	młodsze	starsze	młodszy	starszy	młodsze	starsze	
n	60	64	50	63	32	36	34	46	385 (100)
(%)	(15,6)	(16,6)	(13,0)	(16,4)	(8,3)	(9,4)	(8,8)	(11,9)	
Razem	124 (32,2)		113 (29,4)		68 (17,7)		80 (20,7)		

Źródło: Opracowanie własne.

Badanych adolescentów ze względu na wiek podzielono na dwie grupy: młodszy – 13–16 lat i starszy – 17–19 lat.

Narzędzia

Przy pomocy Skali Komunikowania się Rodziców z Dorastającymi Dziećmi (*Parent Adolescent Communication Scale, PACS*) zbadano otwartość i trudności w komunikacji matek³⁷. Podskala otwartości mierzy pozytywne aspekty komunikowania się, z naciskiem na swobodną wymianę informacji, również emocjonalnych. Ocenia, w jakim stopniu członkowie rodziny czują się zadowoleni z komunikacji w rodzinie. Przykładowe twierdzenia: „moja matka zawsze jest

³⁷ D.H. Olson, H.L. Barnes, *Family Communication*, www.facesiv.com, [dostęp: 21.01.2013].

dobrym słuchaczem w rozmowie; otwarcie okazuję uczucia mojej matce”. Podskala trudności w komunikacji ocenia negatywne aspekty komunikacji, takie jak hiperkrytycyzm (*nagging*), ciche dni (*silent treatment*)³⁸. Styl ten wykorzystywany jest przez młodzież jako bojkot, ostracyzm, wyrażany ignorowaniem rodzica, by sprawować nad nim kontrolę. Na przykład: „często nie odzywam się do matki, gdy mam z nią kłopoty; moja matka zawraca mi głowę i zrzędzi”. Skala posłużyła do badania komunikacji m.in. w afroamerykańskich rodzinach, w których córki były wychowywane przez samotne matki³⁹. W Polsce była stosowana m.in. przez Radochońskiego do badania komunikacji w rodzinie, Naporę i Schneider do oceny stylów komunikacji samotnej matki przez adolescentów, do porównania komunikacji samotnych matek i ojców przez dzieci tej samej płci, do oceny komunikacji matek z rodzin o odmiennej strukturze⁴⁰. Dla otrzymanych wyników z podskali komunikacja otwarta wartość alfa Cronbacha wynosiła 0,84, natomiast dla podskali komunikacji z trudnościami wynosiła 0,71 a dla całości 0,66.

Ankieta *Styl wychowania w rodzinie* wykorzystano do rozpoznania stylu wychowania matki w percepcji młodzieży⁴¹. Narzędzie zawiera pytania dotyczące jego parametrów, takich jak stosowanie form nagradzania i karania przez matkę oraz stosowanie kontroli. Zakwalifikowanie zachowań matki do jednego z czterech stylów: autokratycznego, demokratycznego, liberalno-kochającego bądź liberalno-niekochającego było konsekwencją oceny działania matki przez młodzież, wyrażonej punktami. Badani korzystali ze skali czteropunktowej, gdzie 3 punkty, oznaczały zdecydowaną zgodę; 2 – raczej tak; 1 – raczej nie; 0 – zupełnie nie. W przypadku trudności z dokonaniem oceny badany mógł wykorzystać formułę: nie potrafię określić. W badaniu stylu wychowania można było uzyskać od 0 do 30 punktów dla każdego z nich. Dodatkowym źródłem danych była ankieta osobowa adresowana zarówno do badanych córek i synów, jak i do matek.

³⁸ D. Ellis, F.I. Nyet, *The Nagging Parent. The Family Life Coordinator*, No. 8, Vol. 20, 2010, www.empoweringparents.com, [dostęp: 6.09.2012].

³⁹ D.H. Olson, H.L. Barnes, *Family...*, op.cit.

⁴⁰ M. Radochoński, *Choroba...*, op.cit.; E. Napora, A.M. Schneider, *The Influence of Parenting Style in Single Mother Families from the South of Poland on Selected Aspects of Emotional Functioning of the Adolescents in Homogeneous and Heterogeneous Dyads*, „Polish Journal of Applied Psychology” 2010, nr 8; eadem, *Struktura rodziny, wiek i płeć dorastających jako uwarunkowania odbioru komunikacji matek*, Referat przedstawiony podczas XXI Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej, Zielona Góra 2012; E. Napora, *Komunikowanie się matek...*, op.cit..

⁴¹ M. Ryś, *Systemy rodzinne...*, op.cit.

3. Wyniki

Efektorem przeprowadzonych badań było zgromadzenie wielu parametrów związanych z rodziną i adolescentem. Przy wykorzystaniu trójczynnikowej analizy wariancji ustalono relacje, jakie zachodzą pomiędzy czynnikami a jakością komunikacji i stylami wychowania. Analizy przeprowadzono za pomocą programu Statistica Windows 9.0, natomiast analizy wyników dla skal z wykorzystaniem testu Tukeya. Wyniki zaprezentowano w zależności od dostrzeżonych istotnych różnic pomiędzy grupami w ocenie komunikacji i stylów wychowania.

3.1. Komunikacja i style wychowania

Uzyskane wartości statystyki opisowej dla skali *PACS* i ankiety *Styl wychowania w rodzinie* przedstawiono w tabelach 3 i 4. Porównano w niej oceny komunikacji i stylów wychowania matek przez dorastających synów i córki z rodzin o odmiennej strukturze.

Tabela 3. Średnia (i odchylenie standardowe *SD*) dla komunikacji różnicowanej strukturą rodziny (pA), płcią (pB) i wiekiem dorastającego (pC) oraz wyniki trójczynnikowej analizy wariancji⁴²

Struktura rodziny	Matki samotne				Rodzina pełna				P
	Synowie		Córki		Synowie		Córki		
	Wiek	młodszy	starszy	młodszy	starszy	młodszy	starszy	młodszy	
Komunikacja otwarta	37,63 (6,9)	36,44 (7,3)	35,74 (8,2)	38,11 (8,8)	39,53 (6,3)	36,33 (9,3)	37,71 (7,8)	38,67 (7,3)	pA=0,192 pB=0,929 pC=0,750
Komunikacja z trudnościami	25,40 (6,5)	25,62 (6,2)	24,78 (7,0)	25,48 (7,7)	25,00 (6,1)	24,31 (6,6)	25,15 (7,9)	23,41 (5,8)	pA=0,236 pB=0,599 pC=0,600
Komunikacja całkowita	62,23 (10,7)	60,81 (10,4)	60,96 (13,8)	62,63 (14,0)	64,53 (10,4)	62,03 (15,1)	62,56 (13,9)	65,26 (11,6)	pA=0,143 pB=0,731 pC=0,931

Źródło: Opracowanie własne.

⁴² Czynniki zakodowano na dwóch poziomach: Strukturę rodziny (A): a1 – matki samotne, a2 – matki z rodzin pełnych, Płeć dorastającego (B): b1 – córki, b2 – synowie, Wiek dorastającego (C): c1 – młodszy, c2 – starszy.

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 3 korzystniej została oceniona otwartość w komunikacji przez starsze córki ($M= 38,11$; $SD= 8,8$) i młodszych synów ($M= 37,63$; $SD= 6,9$) z rodziny samotnej matki oraz starsze córki ($M= 38,67$; $SD= 7,3$) i młodszych synów ($M= 39,53$; $SD= 6,3$) z rodzin pełnych. Młodsze córki z rodzin samotnej matki najmniej korzystnie oceniają komunikację ($M= 35,74$; $SD= 8,2$) w porównaniu z pozostałymi badanymi. W tym względzie nie zaobserwowano istotnych różnic.

Więcej trudności w komunikacji dostrzegają starsi synowie z rodziny samotnej matki ($M= 25,62$; $SD= 6,2$) niż chłopcy z rodziny pełnej ($M= 24,31$; $SD= 6,6$). Podobnie jak młodsze córki z rodzin samotnej matki, które oceniają tę komunikację jako mniej konfliktową ($M= 24,78$; $SD= 7$) niż starsze córki ($M= 25,48$; $SD= 7,7$) oraz ich rówieśniczki z rodziny pełnej ($M= 25,15$; $SD= 7,9$). Najmniej trudności we wzajemnej komunikacji z matką dostrzegają najstarsze córki z rodzin pełnych ($M= 23,41$; $SD= 5,8$). Badane czynniki istotnie nie różnicowały wyników oceny komunikacji z matką. Dalsza prezentacja dotyczy oceny stylów wychowania matek z rodzin o odmiennej strukturze.

Tabela 4. Średnia (i odchylenie standardowe SD) dla stylu wychowania różnicowanego strukturą rodziny (pA), płcią (pB) i wiekiem dorastającego (pC) oraz wyniki trójczynnikowej analizy wariancji

Struktura rodziny	Matki samotne				Rodzina pełna				P
	Synowie		Córki		Synowie		Córki		
	Wiek	młodszy	starszy	młodsze	starsze	młodszy	starszy	młodsze	
Styl demokratyczny	10,61 (4,3)	10,20 (5,1)	9,67 (4,1)	9,15 (3,9)	9,05 (4,2)	7,96 (3,6)	8,78 (3,9)	7,84 (2,8)	pA=0,0007 pB=0,176 pC=0,093
Liberalny kochający	10,20 (3,4)	10,25 (3,0)	9,20 (3,3)	9,52 (3,1)	10,45 (2,9)	8,79 (2,8)	9,41 (3,4)	8,81 (2,2)	pA=0,195 pB=0,036 pC=0,148
Autokratyczny	15,61 (3,0)	15,22 (2,6)	14,85 (2,5)	14,86 (2,9)	16,06 (2,5)	15,04 (2,3)	15,44 (4,6)	14,84 (2,7)	pA=0,501 pB=0,121 pC=0,109
Liberalny niekochający	12,01 (2,7)	12,47 (3,0)	11,51 (2,5)	11,35 (2,4)	11,94 (2,5)	10,94 (1,9)	11,71 (2,4)	11,20 (1,8)	pA=0,147 pB=0,136 pC=0,261

Źródło: Opracowanie własne.

Z danych w tabeli 4 wynika, że statystycznie istotne znaczenie ($F(1,377)= 11,71$ $p < 0,0007$) dla oceny demokratycznego stylu wychowania ma struktura rodziny. Je-

go wyższe oceny zaobserwowano u samotnych matek, a nie matek z rodziny pełnej, a niższe ze względu na wiek dorastających ($F(1;377)= 2,83; p < 0,093$). Wynik ten jest na poziomie tendencji. Ponadto uzyskano istotną różnicę ($p < 0,030$) pomiędzy wynikami oceny stylu demokratycznego matek przez starsze córki z rodziny pełnej, gdzie ocena jest najniższa ($M= 7,84; SD= 2,8$), a wynikami oceny samotnych matek przez młodszych synów ($M= 10,61; SD= 4,4$). Inne porównywane grupy nie różnią się między sobą istotnie statystycznie. Ukazała się ważna różnica ($F(1, 377)= 4,40; p < 0,036$) pomiędzy wynikami oceny stylu liberalny kochający ze względu na płeć adolescenta. Wyniki w przypadku synów są wyższe (wyjątek stanowią starsi chłopcy z rodziny pełnej) niż wyniki córek z uwagi na strukturę rodziny. Ponadto styl autokratyczny matki z rodziny pełnej został korzystniej oceniony przez młodszych synów ($M= 16,06; SD= 2,5$) i młodsze córki ($M= 15,44; SD= 4,6$). Natomiast najgorzej został oceniony zarówno przez młodsze córki ($M= 14,85; SD= 2,5$), jak i starsze ($M= 14,86; SD= 2,9$) rodzin samotnej matki. Chłopcy z rodziny samotnej matki, biorąc pod uwagę ich wiek, dostrzegają więcej zachowań stylu liberalno-niekochającego niż rówieśnicy z rodzin pełnych. Córki, niezależnie od struktury rodziny, podobnie oceniają ten styl wychowania matki. W przeprowadzonych analizach uchwycono wpływ struktury rodziny, płci i wieku adolescentów na oceny komunikacji i stylów wychowania matek. Efekty zawarto w tabelach 5 i 6.

3.2. Interakcyjne wyznaczniki komunikacji i stylu wychowania

Analizy wariancji prowadzono według schematu 2 (struktura rodziny) x2 (płeć) x2 (wiek dorastającego) dla $N= 377$ osób, przy $df= 1$. Wyniki zawiera tabela 5.

Tabela 5. Efekty uwarunkowań otwartej komunikacji matki

Źródło zmienności	Suma kwadratów SS	Stosunek wariancji F	Poziom p
A B	3,09	0,049	0,824
A C	65,03	1,053	0,304
B C	335,36	5,449	0,020
A B C	2,06	0,033	0,856
Błąd	23196,72		

Źródło: Opracowanie własne.

Statystycznie istotne znaczenie ($F(1,377)= 5,44; p < 0,020$) dla komunikacji otwartej ma interakcja płci i wieku dorastających. Starsze córki, bez względu na

strukturę rodziny, ujawniły istotnie wyższe wyniki związane z otwartą komunikacją niż starsi synowie. Ten efekt nie był istotny dla grupy młodszych córek i młodszych synów. Dalsza analiza dotyczyła uchwycenia wyznaczników stylu liberalno-kochającego (tabela 6).

Tabela 6. Efekty uwarunkowań liberalno-kochającego stylu wychowania matki

Źródło zmienności	Suma kwadratów SS	Stosunek wariancji F	Poziom p
A B	2,85	0,29	0,550
A C	38,49	4,00	0,046
B C	9,87	1,02	0,313
A B C	3,62	0,37	0,548
Błąd	3627,73		

Źródło: Opracowanie własne.

Wystąpiła statystycznie istotna interakcja pomiędzy strukturą rodziny, a wiekiem dorastającego ($F(1, 377) = 4,00; p < 0,046$) dla stylu liberalnego kochającego. Nie uzyskano statystycznie istotnej interakcji między wszystkimi czynnikami.

4. Dyskusja i wnioski

Ustosunkowując się do problemu, jak przedstawia się komunikacja i style wychowania matek w zależności od struktury rodziny, płci i wieku dorastających zaobserwowano, że średnie wyniki oceny otwartej komunikacji matki przez starsze córki, niezależnie od struktury rodziny, są wyższe niż w pozostałych grupach (tabela 3). Wyjątek stanowią młodsi synowie z rodzin pełnych, którzy korzystniej oceniają komunikację z matką niż ich rówieśnicy z rodzin samotnej matki. Najmniej korzystnie oceniają otwartość komunikacji młodsze córki wychowywane przez matki samotne, które dostrzegają mniej okazji do swobodnego ujawniania uczuć i potrzeb, ograniczając zaufanie wobec matki⁴³. Dzięki otwartej komunikacji młodzież łatwiej ujawnia negatywne emocje, swoje nastawienie i oczekiwania wobec rodzica⁴⁴. Wspólne omawianie trudności sprzyja uświadomieniu sobie różnic w ich dostrzeganiu. Uznane tezy, że rodzicielskie postępowanie zależy od

⁴³ S.R. Jimerson, E. Campos, J.L. Greif, *Toward an Understanding of Definitions and Measures of School Engagement and Related Terms*, „The California School Psychologist” 2003, nr 8.

⁴⁴ M. Radochoński, *Choroba...*, op.cit.

relacji rodzic–dziecko zostało w tych badaniach empirycznie uzasadnione⁴⁵. Porównując otrzymane wyniki z efektami w literaturze, widać, że są one niższe niż wyniki osiągnięte w badaniach innych autorów, gdzie dla komunikacji całkowitej otrzymano wartość blisko 80 punktów, a obserwowalne różnice były najwyższe dla trudności⁴⁶.

Efekty badań są dowodem na częściowe potwierdzenie przyjętej tezy, iż córki przypisują matkom brak dystansu i wyższą otwartość, niż ma to miejsce w przypadku synów⁴⁷. Wyniki są zgodne z efektami badań meksykańskich rodzin imigranckich, które ujawniły, że matki spędzające z nastolatkami więcej czasu w porównaniu z ojcami, okazują więcej ciepła, akceptacji, zaangażowania w relacjach z dziećmi tej samej płci niż płci przeciwnej⁴⁸. Zostało to udokumentowane wynikami prezentowanych badań, zarówno dla starszych córek bez względu na strukturę rodziny, jak i młodszych z rodziny pełnej. Otrzymane efekty nie potwierdzają natomiast doniesień dotyczących synów, gdzie młodszy z rodziny pełnej dostrzegają więcej otwartości w komunikacji ze strony matki niż pozostali chłopcy.

Wniosek wynikający z tej części badań potwierdza tezę formułowaną w literaturze, iż córki odbierają więcej pozytywnego traktowania od matek⁴⁹. Oceny stylu wychowania demokratycznego i liberalno-kochającego (tabela 4), które wiążą się z kontrolowaniem, udzielaniem dziecku wsparcia, stosowaniem kar i nagród oraz specyfiką zasad regulujących podział obowiązków w rodzinie, pokazały, że zarówno córki, jak i synowie z rodzin samotnych matek korzystniej je oceniają niż w rodzinach pełnych⁵⁰. Te pierwsze częściej były odbierane jako dające więcej swobody i nienarzucające obowiązków, a sposób podejmowania decyzji był akceptowany przez adolescentów. Rezultaty pozwalają twierdzić, że samotne matki wychowujące dorastających są oceniane jako bardziej otwarte na podejmowanie własnych decyzji oraz szanujące zdanie w omawianiu rodzinnych spraw i dzięki temu lepiej mogą na nich wpływać. Matka uwzględnia potrzeby, a wymagania dostosowuje do

⁴⁵ D. Laible, R. Thompson, *Mother-Child Discourse, Attachment Security, Shared Positive Affect and Early Conscience Development*, „Child development” 2000, nr 71(5).

⁴⁶ S. Jackson, J. Bijstra, L. Oostra, H. Bosma, *Adolescents' Perceptions of Communication with Parents Relative to Specific Aspects of Relationships with Parents and Personal Development*, „Journal of Adolescence” 1998, nr 21.

⁴⁷ W.S. Kowalski, *Percepcja postaw rodzicielskich przez młodzież w zależności od płci rodziców i płci dziecka*, „Problemy Rodziny” 1980, nr 4.

⁴⁸ K.A. Updegraff, M.Y. Delgado, L.A. Wheeler, Wheeler, *Exploring Mothers...*, op.cit.

⁴⁹ P. Noller, V. Callan, *Adolescents' Perceptions...*, op.cit.; W.S. Kowalski, *Percepcja postaw...*, op.cit.

⁵⁰ T. Rostowska, *Transmisja międzypokoleniowa...*, op.cit.; B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna...*, op.cit.

wieku i możliwości adolescentów. We wzajemnej współpracy przeważa partnerstwo, życzliwość i zaufanie, natomiast niewłaściwe zachowania dziecka koryguje za pomocą argumentacji i perswazji⁵¹. Sugeruje to, że samotna matka w ocenie adolescentów przyznaje więcej autonomii i dąży do porozumienia. Rezultaty są zgodne z wynikami badań, które dotyczyły percepcji stylów wychowania matek z rodzin o odmiennej strukturze, prowadzonych na Dolnym Śląsku. Autorka zwraca uwagę, że demokratyczny styl wychowania samotnej matki korzystniej został oceniony przez adolescentów w porównaniu z oceną matki z rodziny pełnej⁵².

Dlaczego młodsi synowie wychowywani przez samotne matki ocenili zasadniczo lepiej demokratyczny i liberalno-kochający styl wychowania niż starsze córki wychowywane przez matkę z rodziny pełnej? Wyjaśnienie dla uzyskanych wyników sugeruje, że młodsi chłopcy oceniają samotną matkę bardziej jako przyjaciela niż autorytet⁵³. Mogą zatem bardziej ją wspierać w pracy, a ona może pójść na ustępstwa w codziennych obowiązkach. Działanie to nie dotyczy matki z rodziny pełnej, która jest mniej skłonna do zaprzyjaźniania się ze starszymi córkami w taki sam sposób, jak matki samotne z młodszymi synami ze względu na ich krytyczne ustosunkowanie się wobec nich. Efekty zróżnicowanego wpływu wieku dorastających w rodzinie, gdzie powstaje bliskość w relacjach rodzic–dziecko płci odmiennej, może stanowić wytłumaczenie, dlaczego synowie wychowywani przez samotne matki lepiej ocenili demokratyczny styl wychowania. Wyniki badań wskazują, że perspektywy relacji młodszych chłopców z rodzicem płci przeciwnej są również korzystne w porównaniu z relacją rodzica z dzieckiem tej samej płci. Mówiąc inaczej, starsi adolescenty z rodziny pełnej istotnie gorzej ocenili liberalno-kochający styl wychowania matki niż ich rówieśnicy z rodziny samotnej matki. Krytycznie do tego stylu byli nastawieni młodsi badani, niezależnie od struktury rodziny. Można wnioskować, że zarówno samotna matka przyznaje tylko synom istotnie więcej swobody i autonomii, jak i matka z rodziny pełnej młodszemu chłopcom. Skutkuje to lepszą jakością relacji i przygotowuje ich do dorosłego życia.

Formułując wniosek, wyniki badań pokazują skutki wpływu płci rodzica i płci dziecka w relacjach rodzinnych. Otrzymano istotne różnice w ocenie stylu wy-

⁵¹ E. Januszewska, *Style reagowania na stres w kontekście postaw rodzicielskich. Badania młodzieży w okresie adolescencji* [w:] *Rodzina źródło życia i szkoła miłości*, D. Kornas-Biela (red.), Lublin 2001.

⁵² A. Studenna, *Wpływ wychowania samotnej matki na emocjonalność dorastających dzieci*, niepublikowana praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dr Elżbiety Napora na Wydziale Pedagogicznym Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2012.

⁵³ S. Lee, J. Kushner, S. Cho, *Effects of Parent's Gender, Child's Gender, and Parental Involvement on the Academic Achievement of Adolescents in Single Parent Families*, „Sex Roles” 2007, nr 56.

chowania pomiędzy synami wychowywanymi przez matkę a córkami (jako efekt rodzica tej samej płci). Rezultat ten nie potwierdza założeń teorii społecznego uczenia się, w której podkreśla się przesłanie korzystniejszego oddziaływania rodzica tej samej płci co dziecko⁵⁴.

Odpowiadając na drugi problem, czy czynniki związane z rodziną i adolescentem istotnie wpływają na komunikację i styl wychowania matki z rodzin o odmienniej strukturze, uchwycono znaczący ich udział w różnej konfiguracji. Odnotowano istotną interakcję pomiędzy płcią i wiekiem adolescenta a otwartością komunikacji matki (tabela 5). Wzrost wieku córki sprzyja korzystniejszej ocenie otwartości komunikacji z matką, niezależnie od struktury rodziny, w przeciwieństwie do wzrostu wieku synów. Starsi chłopcy gorzej oceniają otwartość matki niż młodsi, ale lepiej niż dziewczynki w tym samym wieku z rodziny samotnej matki. Młodszy chłopcy korzystniej oceniają komunikację z matką niż młodsze dziewczynki, niezależnie od struktury rodziny, zaś starsze córki lepiej niż starsi synowie. Najbardziej satysfakcjonująco oceniają komunikację otwartą starsze córki w porównaniu z młodszymi, natomiast gorzej w porównaniu z młodszymi chłopcami. Wyniki tych badań wskazują, że perspektywy relacji matki z dorastającymi dziećmi płci przeciwnej są korzystne ze względu na wiek badanych. Sugeruje to, że matki są mniej skłonne do zaprzyjaźniania się ze swoimi starszymi synami w taki sam sposób jak ze starszymi córkami, gdyż jako matki odczuwają dyskomfort wzajemnych relacji w okresie dojrzewania płciowego synów. Przeciwnie niż w kontakcie ze starszymi córkami, które lepiej rozumieją i mogą się identyfikować z ich problemami⁵⁵. Można to tłumaczyć, że starsze córki mają więcej kontaktów z matką niż młodsi synowie i młodsze córki, które doświadczają jednocześnie sytuacji, w której matka bardziej uznaje ich poglądy i opinie⁵⁶. Oznacza to, że przy wzroście wieku córki wzrasta satysfakcja ze wzajemnej komunikacji z matką w przeciwieństwie do wzrostu wieku synów. Odnotowano istotną interakcję pomiędzy strukturą rodziny i wiekiem dorastającego i jej wpływ na ocenę stylu wychowania liberalno-kochającego (tabela 6). Szczególnie czułym na więź z matką, swobodę działań i wybór postaw oraz zaufanie co do dokonywanych wyborów są starsi adolescenty z rodzin pełnych, którzy najmniej korzystnie oceniają ten styl wychowania matki.

⁵⁴ M.E. Lamb, *Fathers and Child Development: An Integrated Overview* [w:] *The Role of the Father in Child Development*, M.E. Lamb (red.), New York 1981.

⁵⁵ Za: E. Napora, *Komunikowanie się matek...*, op.cit.

⁵⁶ P. Noller, V. Callan, *Adolescents' Perceptions...*, op.cit.

Wyniki ukazują, że starsze córki, niezależnie od struktury rodziny, doceniają otwartość w komunikacji z matką, gorzej zaś oceniają demokratyczny styl wychowania w rodzinie pełnej. Efekty analizy wariacji pokazują znaczący wpływ struktury rodziny i słaby wieku dorastających na demokratyczny styl wychowania matki oraz wpływu płci na ocenę stylu liberalno kochającego. Można powiedzieć, że samotne matki w ocenie młodzieży przyznają więcej autonomii i dążą do porozumienia z nim, odwołują się do uczuć i ambicji dorastających. Zaobserwowano istotne różnice pomiędzy średnimi wartościami otwartej komunikacji, jako efektu wpływu interakcji płci i wieku dorastających. Pomimo że adolescenti z rodzin o odmiennej strukturze ocenili tak samo lub gorzej otwartość w komunikacji, to tylko młodsi synowie wychowywani przez matkę w rodzinie pełnej wykazali wyższą ocenę tej komunikacji. Oznacza to, że najbardziej usatysfakcjonowani z komunikacji otwartej matki są młodsi chłopcy, a najmniej młodsze dziewczynki. Mówiąc inaczej, starsze córki lepiej oceniają otwartość komunikacji z matką, niż pozostali badani, poza wyjątkiem młodszych synów z rodziny pełnej, którzy najkorzystniej spostrzegają otwartość matki. Najmniej korzystnie oceniają komunikację z samotną matką młodsze córki, które jednocześnie dostrzegają mniej trudności i nieporozumień niż ich rówieśniczki z rodziny pełnej. W rodzinie pełnej młodsze i starsze córki korzystniej oceniają komunikację matki w stosunku do grupy córek samotnych matek. Młodsi synowie odbierają komunikację samotnej matki jako mniej satysfakcjonującą niż porównywana grupa chłopców z rodziny pełnej, którzy oceniają bardziej korzystnie komunikację z matką.

Odbiór stylu wychowania liberalno-kochającego, zależy od interakcji struktury rodziny i wieku dorastającego. Sugeruje to, że sposób postępowania samotnych matek częściej oparty jest na dużej swobodzie i zaufaniu okazywanego dziecku. Jakkolwiek może to być konsekwencją braku dostatecznej ilości czasu poświęcanego adolescentowi. Okres dorastania charakteryzuje się dużym zapotrzebowaniem na kontakt z rodzicem, a ograniczony czas przez matkę poświęcony dziecku może wynikać z braku czasu spowodowanego dodatkową pracą w celu zapewnienia utrzymania rodziny.

Mocne strony samotnych matek i ich dzieci są ciągle jeszcze pomijane w badaniach, w przeciwieństwie do ekonomicznych i społecznych kosztów samotnego wychowywania dziecka. Wyniki przeprowadzonych badań pokazują, że relacje z matką w rodzinie o odmiennej strukturze są oceniane przez adolescentów podobnie i sugerują, że samotne matki są w stanie stworzyć równie dobre warunki wychowawcze swoim dzieciom, jak rodziny pełne⁵⁷. Wyniki mogą zapewnić wstęp-

⁵⁷ E. Napora, *Komunikowanie się...*, op.cit.

ne dowody na rzecz braku różnic w jakości komunikowania się i stylu wychowania pomiędzy matkami z rodzin o odmiennej strukturze. Takie podejście sugerowane jest przez Willert, która wskazuje na zmieniającą się sytuację samotnych matek⁵⁸. Uchwycone parametry jakości relacji dorastających dzieci z matką mogą predysponować do czynników ochronnych *resilience* w rodzinie samotnej matki. Ten aspekt traktuje się jako wskazanie przyszłych kierunków badań nad rodziną niepełną.

LITERATURA:

- Adamczuk E., *Wychowanie dzieci w rodzinach samotnych matek*, Lublin 1988.
- Barnes H.L., Olson D.H., *Parent-Adolescent Communication and the Circumplex Model*, „Child Development” 1985, nr 6.
- Baumrind D., *Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior*, „Child Development” 1996, nr 37(4).
- Blum R., Rinehart P.M., *Reducing the risk: Connections that Make a Difference in the Lives of Youth*, „Youth Studies Australia” 1997, nr 16(4).
- Bomester O., *Exploring Closeness in Parent-Adolescent Relationships (PAR) in a Semi-rural, Low-income Community in the Western Cape Province of South Africa*, <http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/20248>.
- Borecka-Biernat D., *Styl wychowania w rodzinie a agresywne zachowanie dzieci*, Acta Universitatis Wratislaviensis „Prace Psychologiczne” 1992, nr XXVI.
- Chafee S.H., McLeod J.M., Wackman D.B., *Family Communication Patterns and Adolescent Political Participation* [w:] *Socialization to politics: A reader*, J. Dennis (red.), New York 1973.
- Clark R., Shields G., *Family Communication and Delinquency*, „Adolescence” 1997, nr 32.
- Collins W.A., Russell G., *Mother-Child and Father-Child Relationship in Middle Adolescence: A Developmental Analysis*, „Developmental Review” 1991, nr 11.
- Cooper C.R., Grotevant H.D., Moore M.S., Condon S.M., *Family Support and Conflict: Both foster Adolescent Identity and Role Taking*, Washington 1982.
- Demo D., Acock A., *Family Diversity and the Division of Domestic Labor*, „Family Relations” 1993, nr 42.
- Domagała-Zyśk E., *Rodzice wobec trudności szkolnych nastolatków* [w:] *Aksjologia w edukacji dorosłych*, J. Kostkiewicz (red.), Lublin 2004.

⁵⁸ A.S. Willert, *Parentification in rural African American single mother families: a study of adolescent competence in context* 2003, <http://athenaeum.libs.uga.edu>, [dostęp: 20.11.2012].

- Dryll E., *Interakcja wychowawcza*, Warszawa 2001.
- Dryll E., *Subkulturowe zróżnicowanie etosu rodzinnego pod względem wartości związanych z rozwojem dziecka* [w:] *Rozważania o rozwoju i wychowaniu*, M. Czerwińska-Jasiewicz, E. Dryll (red.), Warszawa 2007.
- Dzierżanowski J., *Psychospołeczna sytuacja dziecka w małżeństwach rozwodzących się*, <http://dfoz.pl/pliki/20-Dzierżanowki.pdf>.
- Ellis D., Nyet F.I., *The nagging parent. The family life coordinator*, 8,20,2010, www.empoweringparents.com.
- Harwas-Napierała B., *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, Poznań 2006.
- Harwas-Napierała B., *Nieśmiałość dorosłych. Geneza – diagnostyka – terapia*, Poznań 1995.
- Jackson S., Bijstra J., Oostra L., Bosma, H., *Adolescents' Perceptions of Communication with Parents Relative to Specific Aspects of Relationships with Parents and Personal Development*, „Journal of Adolescence” 1998, nr 21
- Januszewska E., *Style reagowania na stres w kontekście postaw rodzicielskich. Badania młodzieży w okresie adolescencji* [w:] *Rodzina źródło życia i szkoła miłości*, D. Kornas-Biela (red.), Lublin 2001.
- Jimerson S.R., Campos E., Greif J.L., *Toward an Understanding of Definitions and Measures of School Engagement and Related Terms*, „The California School Psychologist” 2003, nr 8.
- Kalil A., Eccles J., *Parent-Adolescent Relationships, Parenting Behaviours, and Maternal well-being in single vs. Two-parent Black Families*, the Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, February, San Diego 1994.
- Kleist D., *Single-Parent Families: A difference that makes a difference?*, „The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families” 1999, nr 7(4).
- Kowalski W.S., *Percepcja postaw rodzicielskich przez młodzież w zależności od płci rodziców i płci dziecka*, „Problemy Rodziny” 1980, nr 4.
- Kraemer A., *The Tricky Transition: Communication in the Mother and Adolescent-Daughter Relationship*, <http://www.ncur20.com/presentations/13/1388/paper.pdf>.
- Kuśmierz W., *Wpływ rodziny rozbitej na sytuacje szkolną dzieci*, „Życie Szkoły” 2000, nr 3.
- Kuczkowski S., *Przyjacielskie spotkania wychowawcze*, Kraków 1991.
- Lachowska B., *Dzieci osób owdowiałych*, Lublin 1998.
- Laible D., Thompson R., *Mother-child discourse, attachment security, shared positive affect and early conscience development*, „Child development” 2000, nr 71(5).
- Lamb M.E., *Fathers and Child Development: An Integrated Overview* [w:] *The Role of the Father in Child Development*, M.E. Lamb (red.), New York 1981.
- Lee S., Kushner J., Cho S., *Effects of Parent's Gender, Child's Gender, and Parental Involvement on the Academic Achievement of Adolescents in Single Parent Families*, „Sex Roles” 2007, nr 56.

- Liberska H., *Kształtowanie się tożsamości a styl wychowania w rodzinie* [w:] *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), Poznań 2007.
- Mahoney J.L., Schweder A.E., Stattin H., *Structured After-school Activities as a Moderator of Depressed Mood for Adolescents with Detached Relations to their Parents*, „Journal of Community Psychology” 2002, nr 30.
- Masselam V.S., Marcus R.F., Stunkard C. L., *Parent-Adolescent Communication, Family Functioning, and School Performance*, „Adolescence” 1990, nr 25.
- McLanahan S.S., Sandefur G., *Growing up in a Single Parent Family: What Hurts, what helps*, Cambridge 1994.
- Miller J., Davis D., *Poverty History, Marital History, and Quality of Children's Home Environments*, „Journal of Marriage and the Family” 1997, nr 59.
- Napora E., *Konsekwencje samotnego rodzicielstwa dla społecznego funkcjonowania dziecka*, „Małżeństwo i Rodzina” 2005, nr 3.
- Napora E., Kozerska A., *Styl wychowania i komunikacji w percepcji młodzieży wychowywanej przez samotne matki*, „Studia Psychologica” 2010, nr 10.
- Napora E., Schneider A., *The Influence of Parenting Style in Single Mother Families from the South of Poland on Selected Aspects of Emotional Functioning of the Adolescents in Homogeneous and Heterogeneous Dyads*, „Polish Journal of Applied Psychology” 2010, nr 8.
- Napora E., *Struktura rodziny, wiek i płeć dorastających jako uwarunkowania odbioru komunikacji matek*. Referat przedstawiony podczas XXI Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej, Zielona Góra 2012.
- Napora E., *Komunikowanie się matek z dorastającymi dziećmi w rodzinach o różnej strukturze: perspektywa dorastającego*, „Psychologia Rozwojowa” 2013, nr 18(1).
- Nęcki Z., *Komunikowanie interpersonalne*, Wrocław 1992.
- Noller P., Callan V., *Adolescents' Perceptions of the Nature of Their Communication with Parents*, „Journal of Youth and Adolescence” 1990, nr 19.
- Obuchowska I., *Rodzice i style wychowania*, „Remedium” 2009, nr II.
- Olson D.H., Barnes H.L., *Family Communication*, www.facesiv.com
- Olson D.H., Sprenkle D.H., Russell C.R.S., *Circumplex Model of Marital and Family Systems. I. Cohesion and Adaptability Dimensions, Family Types, and Clinical Applications*, „Family Process” 1979, nr 18.
- Pezda L., *Wychowanie w rodzinie a zaburzenia w zachowaniu młodzieży*, Kraków 2006.
- Pękala B., Napora E., *Komunikacja matki z córką – jak silna jest nasza więź?*, Plakat przedstawiony podczas VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Lublin 2013.
- Pielkowska J., *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze*, Katowice 1983.

- Pietrzyk A., *Style wychowania dzieci w polskich rodzinach zamożnych i ubogich: podobieństwa i różnice*, „Problemy Rodziny” 2001, nr 4–5–6.
- Przetacznik-Gierowska M., *Wychowanie w rodzinie* [w:] *Psychologia wychowawcza*, M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), Warszawa 1998.
- Przetacznikowa M., Makiełło-Jarża G., *Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna*, Warszawa 1979.
- Radochoński M., *Choroba a rodzina*, Rzeszów 1987.
- Rathus S.A., *Psychologia współczesna*, Gdańsk 2004.
- Ricciuti H., *Single Parenthood and School Readiness in White, Black, and Hispanic 6 – and 7-year-olds*, „Journal of Family Psychology” 1999, nr 13.
- Rostowska T., *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*, Łódź 1995.
- Ryś M., *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, Warszawa 2001.
- Skolnik A., *Politics of Family Structure*, <http://www.scu.edu/ethics/publications/other/lawreview/familystructure.html>.
- Stochmiałek J., *Geneza i następstwa funkcjonowania rodzin niepełnych*, „Auxilium Sociale” 2003, nr 2.
- Studenna A., *Wpływ wychowania samotnej matki na emocjonalność dorastających dzieci*, niepublikowana praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dr Elżbiety Napora na Wydziale Pedagogicznym Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2012.
- Updegraff K.A., Delgado M.Y., Wheeler L.A., *Exploring Mothers and Father’s Relationship with Sons versus Daughters: Link to Adolescent Adjustment in Mexican Immigrant Family*, „Sex Roles” 2009, nr 60.
- Willert A.S., *Parentification in Rural African American Single Mother Families: a Study of Adolescent Competence in Context*, <http://athenaeum.libs.uga.edu>, [dostęp: 20.11.2012].
- Youniss J., Smollar J., *Adolescent Relations with Mothers, Fathers, and Friends*, Chicago–London 1985.
- Zielińska A., *Style wychowania w rodzinie pochodzenia, a poczucie własnej wartości w relacjach interpersonalnych i radzenie sobie w sytuacjach trudnych u młodych dorosłych*, <http://www.stowarzyszenie.fidesetratio.pl/Presentations0/07-12-2.pdf>.